

ԱՎԱԴԵՄԻՈՍ ԲՐՈՍԵ

(Հայագիտական գործունեությունը)

Մարի-Ֆելիսիտե Բրոսեն (1802—1880) հայտնի է որպես վրացագետ և հայագետ։ Նրա ընդուն գրչին են պատկանում պատմագիտական, աշխարհագիտական, հնագիտական և բանասիրական հարյուրավոր ուսումնասիրություններ, որոնցից շատերը բազմահատոր են։ Նա ժամանակակից էր այնպիսի արևելագետների, ինչպիսին են Սասին, Ռեմյուզան, արևելագետներ և հայագետներ Ժ. Սեն-Մարտենը, Կատրմերը, Դյուվորիեն, Լանգլուան, որոնք Ֆրանսիայում նոր թափ հաղորդեցին արևելագիտությանը և հայագիտությանը։ Սակայն չնայած արևելագիտական համակողմանի պատրաստությանը Բրոսեն իր արժանի տեղը չգտավ Ֆրանսիայում։ Պետերբուրգի Գիտությունների ակադեմիայի Դրավերով 1837 թ. նա ընտանիքով տեղափոխվեց Պետերբուրգ։ Այստեղ նա հասավ գիտական փառքի գագաթնակետին. ակադեմիայի թղթակից անդամից դարձավ արտակարգ և ապա իսկական անդամ։ Եղավ նաև մի շարք օտար ակադեմիաների և գիտական ընկերությունների թղթակից կամ իսկական անդամ, այդ թվում և Լազարյան ճեմարանի խորհրդի անգամ՝ 1843 թ. մայիսից, Ս. Ղազարի հայկական կաճառի անգամ՝ 1845 թ. մարտից։ Իր աշխատությունների համար ստացավ մի շարք տիտղոսներ, մեդալներ, մատանիներ և այլ ոսկեղեն ու զոհարեղեն պարգևներ, որոնց մի մասը ժամանակին հանձնվեց էրմիտաժի թանգարանին։ Վարեց հասարակական անվճար մի շարք պաշտոններ, բայց որում 1839 թ. օգոստոսի 14-ից երկար տարիներ եղել է վրացերեն և հայերեն աշխատությունների գրաքննիչ։ 27 տարի եղավ էրմիտաժի թանգարանի տնօրինության կազմում։

Փարիզում, հենց Մարի Բրոսեի ծննդյան տարում, 24 տարեկան հասակում մահացավ նրա փայլը, կնոջը թողնելով երեք երեխա, որոնցից կրտսերն էր Մարին։ Նրր նրանք բավականաչափ մեծացել էին, մայրը ուղում էր. որ նրանք նվիրվեին եկեղեցական կարգերին, ինքն էլ քաշվեր մենաստան։ Այդպես էլ եղավ. ավագ որդին իրոք դարձավ քահանա, մայրը՝ միանձնուհի, Մարին նորրենծայարաններում մնաց մինչև 13 տարեկան հասակը։ Այստեղ նա սովորեց իր մայրենի լեզուն, լատիներեն, հունարեն, երբայեցերեն և ասորերեն, որպեսզի նվիրվի աստվա-

ծարանական ուսումնասիրություններին։ Սակայն 1818 թ. իր մեջ չգտալով կրոնավորի կոչում՝ նա դուրս եկավ ուսումնարանից և Փարիզում նվիրվեց արևելագիտության։ Ուսումնասիրեց չինարեն, մանջուրերեն, տիրեթերեն։ 1823 թ. հունվարին մորը կասարած մի այցելության աղողեցության տակ Բրոսեն կրկին մտավ վանք։ Սակայն նույն տարվա աշնանը նա վերջնականապես հրաժարվեց եկեղեցական կյանքից և ընտրեց չինագիտությունը, հրատարակեց հոդվածներ։ «Ասիական գիտական ընկերության» անդամ դարձավ 1825 թ.։ Մի քանի չինագետների հետ ունեցած անձնական վեճի պատճառով նա թողեց չինագիտությունը և նվիրվեց վրացագիտությանն ու հայագիտությանը, որոնք այնուհետև դարձան նրա գիտական երկարատև գործունեության առարկան։ Արևելագիտության այս երկու ճյուղերի ընտրության գործում նրա վրա մեծապես ազդեց և այդ ուղղությամբ սերներչեց Ժ. Սեն-Մարտենը, Բրոսեն, որ նրա կենսագիրն է, իրեն համարում է նրա աշակերտը։

Հայերեն և վրացերեն լեզուների ուսումնասիրությունը Բրոսեն սկսել է 1826 թ.։ Ռուսերեն գիտելը 1823 թվականից։ Նրա սկզբնական հոդվածները վերաբերում են վրաց լեզվի, գրականության և պատմության հարցերին, լույս են տեսել «Ժուռնալ ադիատիկ» հանդեսում։ Հայոց լեզուն և հայ պատմագիրները նրան շատ օգտակար եղան վրացագիտական ուսումնասիրությունների համար. որոնց վերաբերող կարևոր տեղեկություններ նա քաղում էր հայկական աղբյուրներից։ Ըմբռնելով վերջիններիս պատմագիտական հաղվագյուտ արժեքը՝ նա մեծ եռանդով մշակեց հայագիտությունը. Ֆրանսիայում հրատարակեց հայագիտական մի քանի հոդվածներ հայ իրավագիտության մասին, հատվածներ Անանիա Շիրակացուց, նկարագրեց իր ժամանակի հայագիտության վիճակը. վերածանեց ու մշակեց արևելագետ Ֆրեդերիկ Դյուրուայի Վրաստանից և Հայաստանից բերած վիճական արձանագրությունները։

1830 թ. ապրիլին Բրոսեն դիմեց Ֆրանսիայի արտաքին գործերի մինիստրին, որպեսզի չորս տարով գիտական գործուղման մեկնի Պետերբուրգ, Մոսկվա, Վրաստան և Հայաստան։ Ակա-

դեմիան հաստատեց նրա դիմումը, սակայն վրա հասավ 1830 թ. հուլիսի ֆրանսիական հեղափոխությունը: Ակադեմիան նույն դիմումը հաստատեց նաև 1834 թ., սակայն այս անգամ արտաքին քաղաքականության հարցերը խանգարեցին Բրոսեի ցանկության իրականացմանը:

1831 թ. Բրոսեն խնդրեց, որ վրաց լեզվի և գրականության դասընթացների ամբիոն բացվի Արևելյան կենդանի լեզուների կամ Կոլեժ դը Ֆրանս դպրոցներից մեկում: Այս խնդրանքը մերժվեց: Դիմեց, որպեսզի տպարանում ընդունվի որպես սրբագրիչ. այս էլ ղլացան: 1836 թ. միայն գրաշարի համեստ պաշտոնից նա բարձրացավ սրբագրիչի աստիճանին: Նա այն ժամանակ իր երկրորդ կնոջից (առաջինը մահացել էր) ուներ երեք երեխա: Այս տարիները տնտեսապես և հոգեպես շատ ծանր եղան Բրոսեի համար, սակայն չխափանեցին նրա գիտական գործունեությունը: Այդ շրջանում նա հրատարակեց վրացերենի վերաբերյալ ուսումնասիրություններ: 1831 թ. նոր կտակարանի հունարեն բնագիրը հրատարակության պատրաստելիս աղճատված որոշ հատվածներ վերականգնեց՝ հենվելով հայերեն և վրացերեն բնագրերի վրա: Իսկ Լըբոյի Histoire du Bas-Empire (Կայսրության վերջին շրջանի պատմություն) բաղմահատոր աշխատության ժԳ—ԻԱ հատորները խմբագրելիս նա աշխատությունը լրացրեց հայ պատմագիրներից բաղված քաղամթիվ ծանոթագրություններով և ամբողջական հատվածներով:

Իր բարեկամների միջոցով Բրոսեն միշտ հարաբերության մեջ էր Պետերբուրգի Գիտությունների ակադեմիայի հետ և տեղյակ էր այնտեղ կատարվող արևելագիտական աշխատանքին: Այստեղ գնահատվում էին հատկապես նրա վրացագիտական և հայագիտական ուսումնասիրությունները:

1835 թ., երբ Պետերբուրգի արտաքին գործերի մինիստրության կից Արևելյան լեզուների ինստիտուտում արարեբենի և թուրքերենի դասախոս Մ. Շարմուան (M. Charmoy), որը միաժամանակ Գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ էր և Բրոսեի մտերիմ բարեկամը, ընտանեկան և առողջական պատճառներով հրաժարվեց իր պաշտոնից, լուսավորության մինիստր և ակադեմիայի նախագահ Ս. Ուվարովը Բրոսեին հրավիրեց զբաղեցնելու թափուր մնացած կաճառական տեղը, որը վերապահվում էր հենց նրա մասնագիտությանը՝ վրացահայագիտությանը: Պաշտոնական անհրաժեշտ ձևավանդություններից հետո Բրոսեն 1837 թ. հունիսի 18-ին ընտանիքով հաստատվեց Պետերբուրգում:

Կանգ առնենք նրա հայագիտական աշխատանքի մի քանի կողմերի վրա:

Նախքան նրա ժամանելը, Պետերբուրգի Գիտությունների ակադեմիան մեծ աշխատանք չէր կատարել հայագիտության գծով: Բրոսեն տեղեկացավ կատարված աշխատանքներին, էջմիածնի մատենադարանի ձեռագրական գանձերին: Նրա խնդրանքով Ակադեմիան ընդորինակել տվեց հայերեն ձեռագրեր: Ակադեմիայի 1837 թ. հունիսի 28-ի նիստում նա խնդրեց, որ ձեռք բերվեն հայերեն տպագրական տառեր, որոնք ստացվեցին 1838 թ.:

1838 թ. հուլիսին Մոսկվա կատարած գիտական գործուղման ժամանակ նա վրացերեն տապանագրերի հետ միասին արտագրեց նաև հայերեն տապանագրեր, որ հրատարակեց հետագայում:

Դեռևս 1845 թ. Բրոսեն գրում էր, որ մարդկության պատմության համար շատ օգտակար է Անիի ավերակների, հուշարձանների և վիմագրությունների ուսումնասիրությունը: Իր կամքից անկախ պատճառներով նա չկարողացավ տեսնել այս քաղաքի ավերակները, սակայն ոչ մի առիթ բաց չթողեց, որպեսզի տեղեկություններ քաղի նրա մասին և հրատարակի, կամ ուրիշ գիտնականների՝ Անիին վերաբերող ուսումնասիրությունները լույս աշխարհ հանի:

1845 թ. ամռանը Եվրոպայի հարավային մասում կատարած շրջագայության ժամանակ Բրոսեն այցելեց Վիեննայի Մխիթարյաններին. նրանց հետ նամակակցական կապեր պահպանեց իր ամբողջ գիտական գործունեության ընթացքում: Վիեննայից նա մեկնեց Վենետիկ, որտեղ նրան հյուսանակեց Մխիթարյան միաբանությունը: Հետագայում նա թղթակցեց միաբանության անդամների, հատկապես Գաբրիել Այվադովսկու, Սուքիաս Սոմալյանի, 1862 թվականից Ղևոնդ Ալիշանի և ուրիշների հետ: Այս այցելությունների և անձնական ծանոթությունների շնորհիվ Պետերբուրգի Գիտությունների ակադեմիան գիտական և գրքափոխանակման հարատև կապերի մեջ մտաց հայագիտական այդ երկու օջախների հետ:

1867 թ. Բրոսեն գիտական գործուղման մեկնեց Վենետիկ՝ միաբանության հայերեն, մանավանդ Կիրակոս Գանձակեցու, ձեռագրերն ուսումնասիրելու համար: Սակայն այն ժամանակ Իտալիայի հյուսիսում տարածված ժանտախտի պատճառով նա ստիպվեց կանգ առնել Վիեննայում և վերադառնալ Պետերբուրգ:

Հայագիտական հարցերի շուրջ Բրոսեն նամակակցել է Դյուլոբիեի, Լանգլուայի և ուրիշների հետ:

Հայաստանի պատմական հուշարձաններն ուսումնասիրելու նպատակով 1848 թ. հունվարի սկզբին նա Թիֆլիսից եկավ Հայաստան, Այցելեց Երևանի բերդը, սուրբ Սարգիս եկեղեցին և նրան կից հայկական մի փոքրիկ դպրոց: Էջմիածնի վանքում մնացել է մոտ վեց շաբաթ, ուսումնասիրել է հայերեն ձեռագրեր, իր կողմից ծանոթագրություններ ավելացնելով ֆրանսերեն է թարգմանել մատենադարանապետ Հովհ. Շահաթունյանցի կազմած ձեռագրացուցակը, որ լույս տեսավ 1848 թ. 1840 թ. նա արդեն հրատարակել էր Էջմիածնի մի այլ ձեռագրացուցակ: Նա շատ է ցանկացել տեսնել Կեղարդի, խոր վիրապի և Անիի հուշարձանները, սակայն ցրտաշունչ ձմռան պատճառով ամսոսանքով հրաժարվել է այդ մտադրությունից: Նրա այս ճանապարհորդությունը նկարագրող գրքում լույս են տեսել նաև Անիի հայերեն արձանագրություններ, որ նրան է հանձնել արևելագետ Արիստ. վերջինս դրանք քաղել էր 1845 թ. Անի կատարած իր գիտական ուղևորության ժամանակ: Դրանք հրատարակելով, ֆրանսերեն թարգմանելով և ծանոթագրելով, Բրոսսեն հայագիտությանն ընծան էր ժամանակին ճշիւ և նոր նյութեր, որոնք առավել ևս արժեքավոր են, քանի որ դրանք այժմ թերևս գոյություն չունեն, կամ եթե մնում են էլ, անհաս են մեր վիմագրական ժառանգությունն ուսումնասիրողներին: Արձանագրություններին հաջորդում է Անի քաղաքի նկարագրությունը՝ շարադրված քաղաքն այցելած խանիկովի կողմից:

Բրոսսեի հայագիտական մեծագույն արժանիքներից են անտարակույս հայ պատմագիրների բնագրերի հրատարակությունները՝ ֆրանսերեն թարգմանությամբ հանդերձ: Ըստ արժանվույն գնահատելով հայ պատմիչների գործերը՝ նա դրանցից շատ տեղեկություններ է քաղել արևմտյան Ասիայի և Վրաստանի պատմության վերաբերյալ, և Պետերբուրգում իր գիտական գործունեության երկրորդ մասը հատկացրել է հայ պատմագիրների ուսումնասիրությանը, մեկնաբանությանը, թարգմանությանը և լույս ընծայմանը թե՛ առանձին գրքերով և թե՛ հայ պատմագիրների ժողովածուներով: Տվել է տեղեկություններ պատմագրի, նրա գործերի, ձեռագրերի, հրատարակությունների մասին, բնագրերը լուսաբանել է բազմաթիվ ծանոթագրություններով: Այգափսով՝ նա շարունակեց Դյուլորիեի և Լանգլուայի թարգմանչական գործը, որը 1869 թ. անավարտ էր մնացել:

1879 թ. երկրորդ կեսից հիվանդությունն ընդհատեց Բրոսսեի գիտական աշխատանքը: 1880 թ. մայիսի 20-ին բուժման նպատակով նա մեկնեց Ֆրանսիա, որտեղ կլիման ավելի մեղմ էր: Սա-

կայն նա այստեղ մահացավ նույն թվականի սեպտեմբերի 3-ին, 79 տարեկան հասակում: Երախտագիտության զգացումից զրդված՝ նա Պետերբուրգի Ակադեմիային կտակեց իր ամբողջ գիտական գրադարանը, ինքնագիր ձեռագրերը, վրացերեն թանկագին ձեռագրերի ժողովածուն, նամակները և այն բոլորը, որ կարող էր օգտակար լինել Ասիական թանգարանին, Պետերբուրգի գրադարաններին և համալսարանին: Իսկ Փարիզի Ազգային գրադարանին նվիրեց Պետերբուրգի հրատարակությունների իր ճոխ ժողովածուն:

Բրոսսեի գիտական վիթխարի գործունեությունը, որ համառոտ արտացոլված է նրա աշխատությունների մատենագիտական ցանկում (271 անուն, չհաշված այն հրատարակությունները, որոնց նա մասնակցել է այս կամ այն կերպ), զարմանք և հիացմունք է պատճառում: Պարզ է, որ նա այս գիտական արդյունքին չէր հասնի Փարիզում, որտեղ վրացագիտության և հայագիտության ուսումնասիրություններ արժարժող նյութերն այնքան առատ չէին, որքան Ռուսաստանում, Վրաստանում և Հայաստանում: Այստեղ շատ աշխատանք կար անելու դեռևս չուսումնասիրված նյութերի վրա: Շատ հաճախ Բրոսսեն իր շրջապատում եղել է միակ վրացագետն ու հայագետը, և վրացագիտության ու հայագիտության բնագավառներում տեղի չի ունեցել մտքերի բախում, որից ծնունդ է առնում ճշմարտությունը: Այդ է պատճառը, որ մասնագետների (հայագիտության գծով՝ Դյուլորիեի) կարծիքով (և սա ճիշտ է) Բրոսսեի ուսումնասիրությունների մեջ նկատելի է շտապողականություն, քննադատական մտքի բացակայություն, որոնք անտքնաջան և թեթև աշխատանքի նշան են: Ուստի պետք է քննադատաբար օգտագործել Բրոսսեի հայագիտական ժառանգությունը՝ թարգմանությունները, հայերեն արձանագրությունների հրատարակությունները և այլն: Իր հրատարակություններով Բրոսսեն շատ անգամ հող է պատրաստել հետագա ուսումնասիրություններին:

1 Բրոսսեի ամենից ընդարձակ կենսագրականը հրատարակել է նրա որդին՝ Լորան Բրոսսեն իր հոր գիտական աշխատությունների ընդարձակ մատենագիտության մեջ՝ *Bibliographie analytique des ouvrages de Marie-Felicite Brosset, St.-Petersbourg, 1887*:

Նշենք, որ 1880 թ. Լորան Բրոսսեն Պետերբուրգում հրատարակել էր նաև իր հոր աշխատությունների համառոտ ցանկը՝ *Liste des travaux de M. Brosset*:

* * *

Բրոսի հայագիտական ուսումնասիրությունների ստորև տրվող ցանկը առանձնացրել ենք իրան Բրոսի ընդարձակ, վերլուծական մատենագիտությունից, ըստ այսմ LB N^o-ում նշում ենք նրա համարը: Այն մանրամասներեն ընթերցելով՝ առանձնացրել ենք նաև Բրոսի ոչ հայագիտական աշխատությունների այն հատ-

վածները, որոնք առնչվում են հայագիտության հետ: Ամբողջ նյութը խմբավորել ենք հայագիտական մի քանի ճյուղերի ընդհանուր անվանումների տակ. հնարավոր էին մասնատումներ, որոնցից խուսափեցինք նկատի ունենալով նյութի սակավությունը:

Ցանկի վերջում տրված է գիտական հանդեսների անունների համառոտագրությունների բունալին:

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն Ց Ա Ն Կ

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Գ Ր ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

1. Description de l'ancienne Géorgie turque, comprenant le pachalik d'Akhaltzikhé et le Gourla.

Հին Վրաստանի թուրքական մասի նկարագրությունը, որն ընդգրկում է Ախալցխայի փաշալիքը և Գուրիան. հեղինակ՝ Ղուկա. Ինճիճյան, հայերենից թարգմանեց Մ. Բրոսը:

Journ. as., հատ. ԺԳ, 1834, մայիս, էջ 458—487:—LB 33

2. Description des principaux fleuves de la Grande-Arménie, d'après le Djihan-Numa de Klatib-Tchélebi, par Amédée Jaubert, avec la traduction d'un fragment du docteur Indjidjian.

Մեծ Հայքի գլխավոր գետերի նկարագրությունն ըստ Քյաթիր-Չելեբիի «Ջիհան-Նումայի» (թարգմ. Ամեդե ժոբեր), Ղուկ. Ինճիճյանի մի հատվածի թարգմանությամբ, թարգմ. Բրոս N. Journ. as., հատ. ԺԲ, նոյ. 1833, էջ 458—470:—LB 31

Մանր. — Ղ. Ինճիճյանի «Ասիա» աշխատության Ա. հատորից թարգմանված են Արաքսին, Կուրին և Ճորոխին վերաբերող հատվածները:

3. Brosse u Kennen, Разбор (рукописного) сочинения г. Шопена: „Статистическое описание Армянской области“.

Բրոս և Կեպպեն, Կարծիք Շոպենի «Հայկական նահանգի վիճակագրական նկարագրությունը» ձեռագիր աշխատության մասին

Десятое присуждение Демитовских наград, 17 ապրիլի 1841, էջ 169—209:—LB 93

Մանր. — Բրոսն գրախոսել է աշխատության միայն առաջին մասը՝ «Ակնարկ Հայաստանի հին վիճակի մասին»:

4. Ascension de l'Ararat [par le colonel Khodzko, le (18) 6 août 1850].

Վերելք Ղևպի Արարատ [գնդապետ Խոճքո, (18) 6 օգոս. 1850]

Journ. de SPb. (Հաբսբաթերթ), Հաբսթ (23) 11 նոյեմբերի 1850. N 227, էջ 1910—1913:—LB 147

5. Notice sur Etchmiadzin.

Տեղեկություն էջմիածնի մասին

1. Bull. sc., հատ. Է, սյուն. 44—61, 2. Բնագրով և ուսուցիչի թարգմ. վերահրատարակված է Կորդանովի Каталог книгм Эчмиадинской библиотеки գրքում, էջ 2—61, 1840, ութածալ, 121 էջ:—LB 83

6. Rapport sur la deuxième partie du voyage du P. Sarguis Dchalalians dans la Grande-Arménie.

Դիտ. հաշվետվություն հ. Սարգիս Զալալյանցի Մեծ Հայք կատարած ճանապարհորդության Բ. մասի վերաբերյալ

Bull. hist.—phil., հատ. ԺԶ, սյուն. 201—205—Mél. as., հատ. Գ, էջ 589—594: Առանձնատիպ, էջ 589—594:—LB 186

Բովանդակություն.— Մատենագիտական ցանկ հին Հայաստանի աշխարհագրության վերաբերյալ աշխատությունների: Տեղեկություններ Հովհ. Շահասթունյանցի «Ստորագրություն կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ գաւառացն Արարատայ» (հատ. Ա և Բ, էջմիածին, 1842) աշխատության վերաբերյալ:

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

7. Sur l'histoire ancienne de l'Arménie, d'après les textes hiéroglyphiques et cunéiformes.

Հայաստանի հին պատմության մասին, ըստ հիերոգլիֆ և քեպագիր բնագրերի

Bull. de l'Acad., հատ. ԺԶ, 1871, սյուն. 332—340—Mél. as., 1873, հատ. Զ, էջ 389—400: Առանձնատիպ, ութածալ, 389—400—LB 246

8. Fragments d'auteurs orientaux relatifs a la prise de Constantinople.

Կոստանդնուպոլսի առմանը վերաբերող հատվածներ արևելքի պատմագիրներից

Lebeau, Histoire du Bas-Empire, հատ. ԻԱ, Փարիզ, 1836, էջ 307—314. —LB 46

Մանր. — Այստեղ Բրոսի ֆրանսերեն թարգմանությամբ տպագրված է XV դարի տաղերգու Արրահամ Անկյուրացու հայտնի «Ողբ ի վերայ առման Կոստանդնուպոլսի ի Տաճկաց»-ը Փա-

րիզի Ազգային գրադարանի N° 80 ձեռ.-ից: Նույն ողբը լույս է տեսել նաև «Ժուռնալ ազիատիկ»-ում, 1835 թ. մարտ ամսին, հայագետ էռծեն Բորեի ֆրանսերեն թարգմանությամբ:

9. Des sources originales de l'histoire de Géorgie. 1er article: Chronique de Wakh-tang. Ancienne traduction abrégée, en arménien. 2e article: Abrege historique de Nakhoucht, jusqu'au 5e s. de notre ere.

Վրաստանի պատմության սկզբնաղբյուրների մասին: Հոդված 1-ին՝ Վախթանգի ժամանակագրությունը: Հայերեն համառոտ հին թարգմանությունը: Հոդված 2-րդ՝ Նախուշտի համառոտ պատմությունը, մինչև մ. թ. V դար:

Journ. de SPb., 1847, 1-ին հոդված. 16 մայիսի, N° 249, և 17 մայիսի, N° 250, 2-րդ հոդված՝ 4 հունիսի, N° 265, և 8 հունիսի, N° 269: Առանձնատիպ, ութաժալ, 39 էջ: LB 120

10. Projet d'une collection d'historiens arméniens inédits. 1er article.

Հայ անտիպ պատմագիրների մի ժողովածուի ծրագիր: Առաջին հոդված

Bull. sc., հատ. I, 1841, սյուն. 177—189: Առանձնատիպ, ութաժալ, 16 էջ: 2e article. Երկրորդ հոդված:

Bull. sc., հատ. II, 1842, սյուն. 253—268: Առանձնատիպ, ութաժալ, 22 էջ: LB 90

11. Analyse critique de l'Histoire universelle de Vartan. Edition princeps du texte arménien et introduction russe par M. N. Emin.

Վարդանի տիեզերական պատմության քննական վերլուծություն: Բնագրի անդրանիկ հրատարակություն և ուսուցչական ներածություն Մ. Ն. էմինի, Պ., 1862

Mém., 7e série, T. 4, № 9. LB 202

Ծանոթ. — Բրոսեի նպատակն է ցույց տալ Վարդանի, որպես պատմագրի արժանահավատությունը և հայերեն բնագրի ու ուսուցչական թարգմանության կարևորությունը: էմինի հրատարակությունը կատարվել է Բրոսեի միջամտությամբ:

12. Notice sur l'historien arménien Thoma Ardzrouni, 10e s.

Ծանոթություն հայ պատմագիր Թովմա Արծրունու մասին, Ժ դ.

Bull. de l'Acad., հատ. II, 1863, սյուն. 538—554 Mém. as., հատ. IV, 1863, էջ 686—709: Առանձնատիպ, ութաժալ, էջ 686—709: Շարունակություն՝ Bull. de l'Acad., հատ. II, սյուն. 69—102 Mém. as., հատ. IV, էջ 716—763: Առանձնատիպ, ութաժալ, էջ 716—763: LB 215

13. Notice sur l'historien arménien Mkhitar d'Airtivank.

Ծանոթություն հայ պատմագիր Մխիթար Այրիվանեցու մասին

Bull. de l'Acad., 1863, հատ. II, սյուն. 3—4 Mém. as., 1863, հատ. IV, էջ 714—715. LB 219

14. Histoire de la Siounie, par Stéphanos Orbélian.

Ստեփանոս Օրբելյան, Պատմություն Սիւնեացմասն Ա, Բրոսեի ֆրանսերեն թարգմանությունը հայերեն բնագրից, ծանոթություններ. Պետերբուրգ, 1864, քառաժալ, էջ 1—300. մասն Բ, ներածություն, Պետերբուրգ, 1866, քառաժալ, էջ 1—186 և 301—306 (ուղղումներ և հավելվածներ): ՏԼՍ նաև Litterarisches Centralblatt 1865, N° 12. LB 224

15. Etudes sur l'historien arménien Mkhitar d'Airtivank. 13e s. 1re et 2e parties: De la création du monde au commencement de l'ere chrétienne: 3e partie: jusqu'en 1289 de J.—C.

Ուսումնասիրություններ հայ պատմագիր Մխիթար Այրիվանեցու վերաբերյալ, Ժ Գ դ., մասն Ա և Բ, Աշխարհի արարչագործությունից մինչև մ. թ. սկիզբը: Մասն Դ, մինչև մ. թ. 1289 թ.

Bull. de l'Acad., հատ. I, 1865, սյուն. 391—416 Mém. as., 1868, հատ. II, էջ 315—350: Առանձնատիպ, էջ 315—350. LB 228

Ծանոթ.— Բրոսեն ուսումնասիրել է Այրիվանեցու ժամանակագրությունը:

16. Examen d'un passage de l'historien arménien Oukhtanès, relatif a la prétendue conquête de „l'Ibérie" par Nabuchodonosor.

Քննություն հայ պատմագիր Ուխտանեսի մի հատվածի, որ վերաբերում է Նաբուգոդոնոսորի կողմից «Բեբելիայի» ենթադրյալ գրավմանը:

Bull. de l'Acad., հատ. ԺԳ, 1869, սյուն. 248—260 Mém. as., հատ. II, 1868, էջ 742—760: Առանձնատիպ, ութաժալ, էջ 742—760. LB 237

Ծանոթ.— Բրոսեն ապացուցում է, որ խոսքը Իսպանիայի իրերների մասին չէ, այլ Սև ծովի ափին հատատված երբայեցիների «Վիրք» անվան ստուգարանությամբ Բրոսեն ժխտում է վրացիների հրեական ծագումը:

17. Etude sur l'historien arménien Oukhtanès, 10e s.

Ուսումնասիրություն հայ պատմագիր Ուխտանեսի մասին, Ժ դ.

Bull. de l'Acad., հատ. ԺԳ, 1869, սյուն. 401—454 Mém. as., 1873, հատ. II, էջ 13—89: Առանձնատիպ, ութաժալ, էջ 13—89. LB 238

Մանոր.— Հոգովածում ուսումնասիրված է հայկական տոմարը, քննված է Դյուլորիեի Recherches sur la chronologie armenienne technique et historique, 1re partie: Chronologie technique աշխատությունը:

18. Histoire chronologique, par Mkhitar d'Aïrivanik, 13e s.

Միսիթար Այրիվանեցի, ժամանակագրական պատմություն. Բրոսեի ֆրանսիական թարգմանությունը Musée asiatique-ի հայերեն ձեռագրից, որն իր հերթին լնդորինակված է էջմիածնի մի ձեռագրից. ծանոթագրություններ, Պետերբուրգ, 1869, քառածալ, 1-9—110 էջ:

Mém., 7e série, հատ. ժ. 5, № 5.—LB 239

19 Sur l'histoire composée en arménien par Thoma Ardzrouni, 10e s. Թոմա Արծրունու պատմության մասին, ժ. 7.

Bull. de l'Acad., հատ. ժ. 1870, սյուն. 428—432=Mé. as., հատ. 2, էջ 228—232.—LB 242

Մանոր.— Հոգովածում գլխավորապես քննարկված են հայ պատմագրական մի շարք հրատարակություններ՝ Սվսերիոս Կեսարացի, Միքայել Ասորի, Դյուլորիեի Հայկական ժամանակագրությունը, Լարուրնա: Հոգովածի վերջում միայն Բրոսեն հայտնում է, որ ինքը ֆրանսերեն թարգմանել է Թովմա Արծրունու Պատմությունը:

20. Deux historiens arméniens: Kirakos de Gantzac, 13e s., Histoire d'Arménie; Oukhtanès d'Ourha, 10e s., Histoire en trois parties.

Երկու հայ պատմագիր՝ Կիրակոս Գանձակեցի, ժ. 7, Պատմություն հայոց. Ուխտանես Ուռհանցի, ժ. 7. Մատմութիւնս յերիս հատուածս...: Ֆրանսերեն թարգմանեց Բրոսե, Պետերբուրգ, քառածալ, ԿԲ—351 էջ: Լույս է տեսել երկու պրակով, առաջինը 1870 թ., 2-րդը՝ 1871 թ.:

Մանոր.— Ներածականում ուսումնասիրվում է հայկ. տոմարը:

21. Samouel d'Ant; revue générale de sa chronologie.

Սամուել Անեցի. նրա ժամանակագրությանը ընդհանուր տեսությունը:

Bull. de l'Acad., հատ. ժ. 1873, սյուն. 102—112=Mé. as., հատ. 2, 1873, էջ 741—798: Առանձնատիպ, ութածալ, էջ 741—798.—LB 250

Մանոր.— Ֆրանսերեն թարգմանությունը կատարված է երկու ձեռագրից, օգտագործվել է նաև Ջոհրաբի լատիներեն թարգմանությունը:

22. Des historiens arméniens des 17e et 18e siècles. Arakel de Tauriz, Registre chronologique.

Ժ. և Ժ. Դարերի հայ պատմագիրներ. Առաջին Դավրիժեցի, ժամանակագրություն. Պետերբուրգ, քառածալ, 60 էջ, 1873 թ.:

Mém., 7e série, T. 5, № 5.—LB 249

Մանոր.— Ներածականում Բրոսեն ուսումնասիրում է հայկական տոմարը, Բուն աշխատանքը Դավրիժեցու Պատմության 55-րդ գլխի թարգմանությունն է ըստ Ամստերդամի 1669 թ. հրատարակության:

23. Notice sur le diacre arménien Zakaria Ghabontz, auteur des Memoires historiques sur les Sofis, 15e—17e siècles.

Տեղեկություն Ջաբարիա Սարկավազի մասին, հեղինակ Սոֆիների մասին պատմական հիշատակարանների, 15—17 դդ.:

Bull. de l'Acad., հատ. ժ. 1874, սյուն. 320—333=Mé. as., հատ. 2, 1876, էջ 93—112: Առանձնատիպ, էջ 93—112.—LB 252

Մանոր.— Բրոսեն տեղեկություն է տալիս Ջաբարիայի «Կոնդակ սուրբ ուխտին Յովհաննու վանից» աշխատության վերաբերյալ:

24. Collection d'historiens arméniens.

Ժողովածու հայ պատմագիրների. հատ. Ա. Թովմա Արծրունի, ժ. 7. Պատմութիւն Արծրունեաց. Առաջին Դավրիժեցի, ժ. 7. Պատմութիւն... Հովհաննես Մառեցի, Պատմութիւն աղուանից աշխարհին: Ֆրանսերեն թարգմանեց Բրոսե, Պետերբուրգ, 1874, ութածալ, ԼԲ—618 էջ: Ժողովածու հայ պատմագիրների. հատ. Բ. Պետերբուրգ, 1876, ութածալ, Դ—696 էջ, ֆրանսերեն թարգմանեց Բրոսե:

Բովանդակություն.— 1. Նախնական ծանոթություններ և նյութերի ցանկ:

2. Ջաբարիա Սարկավազի (Ժ. 7.) պատմական տեղեկությունները Սոֆիների վերաբերյալ (էջ 1—154):

3. Հավհաննավանքի կոնդակը ըստ Ջաբարիա Սարկավազի (էջ 155—190):

4. Նսայի կաթողիկոս Հասան-Ջալալյանցի (Ժ. 7.) Պատմութիւն Աղուանից (էջ 191—220):

5. Պատմութիւն Դաւիթ Բէկի և պատերազմացն, զոր ետուն Հայք Կապանայ ընդդէմ Թուրքացի թուրիս Քրիստոսի 1722 և Հայոց ՌՃՀԱ (էջ 221—256):

6. Աբրահամ կաթողիկոսի Կրետացւոյ Պատմութիւն իւրոյ ժամանակին և Նազրշահի (Ժ. 7.) (էջ 257—338):

7. Սամուէլի Անեցւոյ Տախտակք ժամանակացականք (էջ 339—434):

Մանոր.— Բրոսեի ծանոթագրություններն ու մեկնությունները տրված են թարգմանության բնագրին հանդիպակաց էջերում:

8. 1835—1838 թթ. Կովկասում ծառայած զինվորական մի սպայի հուշերը. (էջ 435—696)

[Русский вестник-ում 1864 թվականի հոկ.—
գեկ. ամիսներին լույս տեսած ուսերեն սի
աշխատության ֆրանսերեն թարգմանությունը]—
LB 255

25. Revue de la littérature historique de
l'Arménie.

Պատկեր Հայաստանի պատմագրության

Bull. de l'Acad., հատ. ԻԲ, 1877, սյուն. 303
—312—Mél. as., հատ. Է, 1881, էջ 21—34.—
LB 259

Մանր.— 1864—1875 թթ. հրատարակված
հայ պատմագիրների, հայերեն հայագիտական
աշխատությունների մատենագիտական ցանկ.

26. Histoire du Bas-Empire, par Lebeau.

Լըբո, Պատմություն արևելյան կայսրու-
թյան, հատ. ԺԳ—ԻԱ, Փարիզ, 1832—1836
թթ.—LB 22

Մանր.— Ժ. Սեն-Մարտենի մահից հետո
(16 հլս. 1832) Բրոսեն ստանձնեց նշված բազ-
մահատոր աշխատության վերահրատարակու-
թյան խմբագրությունը և ստորագրված ծանո-
թագրություններով և հատվածներով կամ լրա-
գումներով նա նշված պատմությունը ճշտեցրել
է այլ հեղինակներից, այդ թվում և հայ պատ-
մագիրներից և հայ նորագույն պատմիչներից
բաղված տեղեկություններով, նշենք հատկապես
հատ. ԺԳ, էջ 477—488. «Մոնղոլների արշավան-
քը գեպի արևելյան Ասիա ԺԳ գարում» հատվա-
ծի համար Բրոսեն աղբյուրներն են, ի թիվս այլ
հեղինակների, Կիրակոս Գանձակեցին, Վարդան
Մեծը, Միք. Չամչյանցը և ուրիշներ. հատ. Ի, էջ
482—509, Տրապիզոնի մասին տեղեկություններ
են բաղված Մինաս Բժշկյանի և մանավանդ
Ղուկ. Ինճիճյանի աշխատություններից. տե՛ս
նաև հատ. ԻԱ, էջ 305—331 և այլն.

27. Rapport sur un opuscule allemand du
Dr. Neumann ayant pour titre: „Histoire de
l'émigration de 40.000 Arméniens qui pas-
sèrent de la province persane de l'Aderbi-
djan en Russie, en 1828“. Traduite de l'ori-
ginal russe et arménien par Ch. Fréd. Neu-
mann.

Կարծիք զր. Նոյմանի գերմաներեն մի դրբույ-
նի մասին, որի վերնագիրն է «Պատմություն
վերաբնակեցման 40.000 հայերի, որոնք 1828 թ.
պարսկական Ադրբեջանից անցան Ռուսաստան»:
Ռուսերեն և հայերեն բնագրից թարգմանեց
Շ. Ֆրեդ. Նոյմանը.—LB 36, անտիպ, 15 էջ.

Մանր.— Աշխատությունը նվիրվել է Ասիա-
կան ընկերությանը՝ նրա 1834 թ. օգոստոսի
նիստում. Բրոսենի գրախոսության բովանդակու-
թյունը հետևյալն է. Նոյմանի Հայաստանին վե-
րաբերող աշխատությունների ցանկը. հայ
պատմագրության ճշտությունն ու կարևորու-

թյունը. բարձր գնահատական Միք. Չամչյանի
և Ղուկ. Ինճիճյանի աշխատություններին. հայ
քերականների և բառարանագիրների աշխա-
տանքները. հայերեն, սանսկրիտ և լատիներեն
լեզուների աղբյուրակցությունները Գրբույկի վեր-
լուծությունը և թարգմանչի կատարած աշխա-
տանքի գնահատումը Գրբույկի հեղինակն է
Սերժ Գլինկան. Հայերի վերաբնակեցման պատ-
ճառ դարձած գնդապետ Լազարյանի հայտարա-
րությունը հայերեն է, Իր այս անտիպ գրախո-
սության առաջին մասը Բրոսեն օգտագործել է
1838 թ. հունվարի 10-ին արտասանած ակադե-
միական ճառում, որը լույս է տեսել Recueil
des actes de la séance publique de l'Acad-
émie impériale-ում, 1838, p. 80.

28. Sur la première expédition Caspienne
des Russes normands en 914, d'après la
chronique inédite de l'Arménien Mosé Ca-
ghancatovatsi. par E. Kunik.

Ռուսների կասպյան առաջին արշավանքի մա-
սին, 914 թ., ըստ Մովսես Կաղանկատվացու
անտիպ ժամանակագրության Հեղինակ՝ է. Կու-
նիկ.

Bull. hist.—phil., հատ. Դ, 1848, սյուն. 202
—204.—LB 121

Մանր.— Նյութը Կաղանկատվացու կամ նրա
պատմության շարունակողի մի հատվածն է,
որը վերաբերում է Ժ դարում ռուսական արշա-
վանքին, Կասպից ծովից, Կուր գետի ափին կա-
ռուցված Պարտավ բաղաթի վրա.

29. Précis de l'histoire des invasions des
Mongols dans l'Asie occidentale au 13e s.

ԺԳ դարում Մոնղոլների ղեպի արևմտյան
Ասիա կատարած արշավանքի համառոտ պատ-
մությունը

Lebeau, Histoire du Bas-Empire, հատ. ԺԷ.
1834, էջ 449—481. Առանձնատիպ. Փարիզ,
1834, էջ 449—481.—LB 34

30. Histoire des Bagradites géorgiens,
d'après les auteurs arméniens et grecs, jus-
qu'au commencement du 11e s.

Վրացական Բագրատունիների պատմությունն
ըստ հայ և հույն պատմագիրների, մինչև ԺԱ
դարի սկիզբը, ծննդաբանական 4 տախտակե-
րով

Bull. hist.—phil., հատ. ԻԱ, 1844, սյուն.
145—174, 177—208.—LB 101

Մանր.— Վերահրատարակված է, փոփոխու-
թյուններով և կարևոր ուղղումներով, Վրաստա-
նի պատմության 3-րդ հատորում (ֆրանսերեն).
Պետերբուրգ, 1851, Հավելված Ժ, էջ 138—188.

Բովանդակությունից.— Գլ. Գ, սյուն. 169—
174, Հայ Բագրատունիների պատմությունը, որ-

քանակ այն կապված է վրաստանի և վրացի Բագրատունիների պատմության հետ, ըստ հայկական աղբյուրների (Վարդանի, Ասողիկի, Հովհաննես կաթողիկոսի և ուրիշների)։ Գլ. Դ, Հայ հեղինակներից քաղված տեղեկություններ Տայեցի և արխագ Բագրատունիների վերաբերյալ։

31. Histoire de la Géorgie, depuis l'antiquité jusqu'au 19e s.

Վրաստանի պատմություն, հին ժամանակներից մինչև ժ. զ., վրացերենից թարգմանեց Բրոսե. մասն Ա, հատ. Գ, Additions et éclaircissements a l'histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'en 1469 de J—C.

Լրացումներ և լուսարանումներ Վրաստանի պատմությանը, հին ժամանակներից մինչև մ. թ. 1469 թ., Պետերբուրգ, 1851, քառածալ, 496 էջ։

Բովանդակությունից.— 1. Հայկական ժամանակագրություն (վրացական տեղեկությունների հայերեն ամփոփում), ֆրանսերեն թարգմանեց Մ. Բրոսե, էջ 1—16։

2. Լրացումներ և վրաց և հայ եկեղեցիների քաջանման պատմությունը VI դարից սկսած (էջ 107—125)։

Թ. Վրաց Բագրատունիների պատմությունն ըստ հայ և հույն պատմագիրների, սկսած XI դարից (էջ 168—188)։

ԺԱ. Հայ պատմագիրները Գեորգի Ա-ի թագավորության մասին (էջ 209—218)։

ԺԲ. Վարդանից և ուրիշներից քաղված տեղեկություններ Գեորգի Լաշայի և Ռուսաստանի թագավորությունների մասին (էջ 298—309)։

3. Ջելալ-էդ Դինի արշավանքները դեպի Վրաստան (էջ 309—317)։

ԻԴ. ԺԳ դարի հայ պատմագիր Կիրակոսից քաղվածքներ գլխավորապես Թամարի և նրա հաջորդների թագավորության վերաբերյալ (էջ 412—437)։

ԻԵ. Պատմություն Մաղսքիա աբեղայի (էջ 438—467)։

ԻԶ. Քաղվածքներ Կաղանկատվացու Աղվանից պատմությունից (էջ 468—494)։

Վրաստանի պատմություն, մասն Բ, հատ. Ե, Պետերբուրգ, 1856, 660 էջ. Լրացումների մեջ դրած է նաև

Դ. Քաղվածքներ Առաքել Դավրիժեցու Պատմությունից Սուրմոն Ա-ի և Գեորգի Ժ-ի թագավորությունների վերաբերյալ (էջ 421—445)։— LB 141

32. Listes chronologiques des princes et métropolitites de la Siounie, jusqu'à la fin du 13e s.

Ժամանակագրական ցուցակներ Սյունիքի իշխանների և եպիսկոպոսների, մինչև ժ. դարի վերջը

Bull. de l'Acad., հատ. Դ, 1862, սյուն. 497—562—Mél. as., հատ. Դ, էջ 501—592, Առանձնատիպ, էջ 501—592.— LB 207

Մանր.— Նշանակալից փոփոխություններով նույնը վերահրատարակված է Ստեփանոս Օրբելյանի «Սյունիքի պատմության» Բրոսեի ֆրանսերեն թարգմանության մեջ։

33. О новом сочинении проф. Дюлорье по части армянской хронологии.

Պրոֆ. Դյուլորիեի «Հայկական ժամանակագրություն» նոր աշխատության մասին

Մ. Յ. Յան. I և III отд. Акад., հատ. Բ, սլավ. 1, 1851, էջ 221—222.— LB 166

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

34. De la littérature arménienne

Հայ գրականության մասին

Le Cabinet de lecture, 24 հոկ. 1833, № 292, № CXCVII, էջ 1—2.— LB 29

Մանր.— Ծանոթություններ հայոց լեզվի, հայ պատմագիրների, Բյուզանդիայի հայ կայսրերի, խաչակրություններին հայերի մասնակցության, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության մասին, որոնք մեծ մասամբ քաղված են Միք. Չամչյանից։

35. Liste des ouvrages arméniens offerts a la Societe Asiatique par M. J. Awdal. dans la séance du 5 janvier 1835.

Յուցակ հայերեն գրքերի, որ Ասիական ընկերությանն է նվիրել Բենգալի Ասիական ընկերության անդամ պր. Ժ. Ավդալը 1835 թ. հունվարի 5-ի նիստում։

N. Journ. As., սեպ. 1835, հատ. ԺԶ, էջ 285—288.— LB 42

36. Notice sur les manuscrits appartenant a la bibliothèque de l'Institut Asiatique établi près le Ministère des Affaires Etrangères.

Տեղեկություն հայերեն ձեռագրերի մասին, որոնք պատկանում են Արտաքին գործերի մինիստրության կից Ասիական ինստիտուտի գրադարանին։

Bull. sc., հատ. Դ, 1838, սյուն. 21—26, 36—41, Առանձնատիպ, 15 էջ.— LB 61

Մանր.— Նկարագրված է հորենացու Պատմության մի ձեռագիր, քարոզների մի ձեռագիր, ձեռագիր, որտեղ բնագրեր կան Հակոբ վարդապետ Ղրիմեցուց, Հովհաննես Որոտնեցուց և ներսև Ա Կաթողիկոսից։

37. Կարծիք Խ. Արուվյանի՝ մրցակցության ներկայացրած գրվածքների մասին

Դիվան Խ. Արուվյանի, հատ. Ա, էջ 316 և հտ., Երևան, 1940, կազմող՝ Երվանդ Շահազիզ։

38. Lettre de Korganof, procureur du Synode arméno-grégorien, à l'Académie Impériale des Sciences, du 7 mars 1842.

Հայ լուսավորչական սինդի տեսուչ Կորգանովի նամակը Գիտությունների Գալսերական ակադեմիային, 7 մարտի 1842 թ., ծանոթագրեց Երոսի:

Bull. hist.-phil., հատ. II, 1844, սյուն. 59—64. LB 100

Մանր.— Կորգանովն իր նամակում թվարկում է, թե ինքր 1839—1840 թթ. հայագիտական ինչպիսի նյութեր է ուղարկել Պետերբուրգ և թե այս անգամ ինչ է ուղարկում: Նյութեր աղվանների և նրանց լեզվի վերաբերյալ:

39. Армянская литература.

Հայ գրականություն

I. Ж. М. Н. Пр., հատ. LII, 1846, VIII բաժին, էջ 33—34. Кавказ 1846, № 243. LB 114

Մանր.— Հայտնում է Սուրիան Սոմայանի մահը, 1846 թ. վենետիկի Մխիթարյան միաբանության հրատարակած գրքերը: Տեղեկություն հ. ներսես Սարգիսյանի մասին, որը ձեռնարկել է Անիում իր քաղած նյութերի հրատարակությունը:

40. Notice sur un manuscrit arménien des Épitres de St. Paul.

Մանր.— Մանրություն Պողոս առաքյալի Բղիթերի հայերեն մի ձեռագրի մասին:

Bull. hist.-phil., 1859, հատ. II, սյուն. 351—352. Mél. as., հատ. VI, էջ 663—664. Առանձնատիպ, էջ 663—664. LB 189

Մանր.— Ձեռագիրը բովանդակում է Պողոս առաքյալի 14 թուղթ, կան պատմական հիշատակարաններ: Նյութը՝ մագաղաթ, 1508 թ., գրիչ՝ Կարապետ քահանա, Լկաղեմիան այն գնել է 1859 թ.:

41. De la vraie prononciation des lettres arméniennes.

Հայերեն գրերի իսկական արտասանության մասին

Անտիպ, Նախքան 1861 թ.—LB 197

Մանր.— Սա Բրոսեի մի աշխատության սկզբն է միայն, որտեղ նա այս հարցը պետք է քննարկեր հանգամանորեն, Իր դանաղան աշխատություններում Բրոսեն որոշ մտքեր արտահայտել է այս մասին: Այս խնդիրը նրա և Գյուլոթիեի բանավեճի առարկա է դարձել:

42. De l'activité littéraire des Géorgiens et des Arméniens, en Russie, en Transcaucasie et en Crimée.

Վրացիների և հայերի գրական գործունեությունը Ռուսաստանում, Անդրկովկասում և Ղրիմում (չորս հոդված)

1. Bull. de l'Acad., հատ. II, 1863, սյուն. 393—395. Mél. as., հատ. VI, էջ 667—670. Առանձնատիպ, էջ 667—670.

2. Ն. տ., 1864, հատ. II, սյուն. 45—46. Mél. as., հատ. II, էջ 59—64. Առանձնատիպ, էջ 59—64.

3. Ն. տ., 1865, հատ. II, սյուն. 349—361. Mél. as., հատ. II, էջ 351—368. Առանձնատիպ, էջ 351—368.

4. Ն. տ., 1866, հատ. II, սյուն. 390—392. Mél. as., հատ. II, էջ 529—532. Առանձնատիպ, էջ 529—532.—LB 292

Մանր.— Այս չորս հոդվածները 1860—1863 թթ. նշված տեղերում վրացերեն և հայերեն լույս տեսած գրքերի ցանկեր են: 3-րդ հոդվածում նշված են Եվրոպացի հայագետների 1863—1864 թթ. գործերը:

43. Sur deux rédactions arméniennes, en vers et en prose, de la légende des saints Baralam—Varlaam, et Josaph—Josaphat.

Հովհաննիս և Բարադամ (Վարլամ) ավանդակների չափածո և տառակ հայերեն երկու շարադրանքների մասին:

Bull. de l'Acad., հատ. II, 1878, սյուն. 561—567. Mél. as., հատ. II, 1881, էջ 533—545. Առանձնատիպ, էջ 533—545.—LB 265

Մանր.— Չափածո շարադրանքի հեղինակն է Առաքել Բաղիշեցին, էջմիածնի ձեռագիր:

44. Notice sur un manuscrit arménien nouvellement acquis pour la Bibliothèque Imp. Publique (de contenu astrologique et astronomique).

Մանրություն կայս. հանրային գրադարանի նոր ստացած հայերեն մի ձեռագրի մասին (աստղաբանական և աստղագիտական բովանդակությամբ)

Bull. de l'Acad., հատ. II, 1879, սյուն. 277—282. Mél. as., հատ. II, 1881, էջ 613—624. Առանձնատիպ, 613—621.—LB 268

Մանր.— Ըստ Բրոսեի, ձեռագիրը XVII դարի վերջից կամ XVIII-ի սկզբից է, նույն հոդվածում Բրոսեն տեղեկություն է տալիս նաև 1831 թ. Կ. Պոլսում լույս տեսած «Բուն տոմար հայոց և հոռվմայեցվոց» գրքի մասին, որի երկրորդ մասը Առաքել Բաղիշեցու տաղն է Հովհաննիս և Բարադամի մասին:

45. Extrait du manuscrit arménien № 114 de la Bibliothèque royale, relatif au calendrier géorgien.

Վրացական տոմարին վերաբերող մի հատված [Փանդիկ] Արարական գրադարանի 114-րդ հայերեն ձեռագրից, թարգմանեց Բրոսե

N. Journ. as., հատ. II, 1882, էջ 526—532. LB 21

Մանոր.— Ձեռ.-ը Անանիա Շիրակացու առ-
մարագիտական մի երկն է. Բրոսեն նրանից
թարգմանել է մի էջ, որտեղ տրված են ամիս-
ների անունների հայերեն, եգիպտերեն, վրացե-
րեն, աղվաներեն և լատիներեն լեզուներով:

46. Détails sur le droit public arménien

Մանրամասնություններ հայոց հասարակա-
կան իրավունքի մասին, քաղված Վախթանգ
թագավորի վրացական օրենսգրքից. Թարգմ.
Բրոսե

N. Journ. as., 1832, հատ. Խ, էջ 21—30.

LB 17

Մանոր.— Վրացական դատաստանագրքի 3-րդ
մասի «Հայկական օրենսդրություն» վերնագրված
հատվածի թարգմանությունն է. Բրոսեն 1849 թ.
միայն տեղեկացավ, որ վրացական օրենսգրքի
ամբողջ 3-րդ մասը առնված է Մ. Գոշի Դատաս-
տանագրքից (սե՛ս սույն ցանկում «Հաղորդում
հայերեն մի ձեռագրի մասին» և վրացական դա-
տաստանագրքի մասին գրած հոդվածները):

47. Rapport sur un manuscrit arménien
(Mkhitar Goch, Livre des décisions judiciaires).

Հաղորդում հայերեն մի ձեռագրի մասին
[Մխիթար Գոշ, Դատաստանագիրք]

Bull. hist.-phil., 1849, հատ. 2, սյուն. 380—382
Mél. as., 1852, հատ. Լ, էջ 150—
152: Լեռնաձորի, 4 էջ.—LB 138

48. Notices sur une collection de maté-
riaux historiques et philologiques (géor-
giens et arméniens), due a M. Ad. Bergé.

Մասնավորություններ պատմագրական և րա-
նասիրական նյութերի մի ժողովածուի մասին
(վրացերեն և հայերեն. նյութերն ուղարկել է
Լևո. Բերժե):

Bull. de l'Acad., 1863, հատ. 2, սյուն. 1—3

Mél. as., 1863, հատ. Դ, էջ 710—713.—
LB 218

Մանոր.— Պարզ թվարկումն է Բերժեի առա-
ջումների Բրոսենի, ըստ որում՝ 1. Ցուցակ
Աղբրեջանի 128 հայկական գյուղերի, վիճա-
կագրական տվյալներով, 2. Ցուցակ 209 հայե-
րեն ձեռագրերի և 20 հայերեն գրքերի, որոնք
պատկանելիս են եղել Գալուստ Շերմազանյան-
ցին, 3. Ցուցակ 208 ձեռագրերի (կազմով՝ Գա-
լուստ Շերմազանյանց), որոնք 1853 թ. գտնվում
էին Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքում:

Բերժեն 1863 թ. Բրոսենի ուղարկել է նաև
Գեղարդի վանքի 8 նկար (ճարտարապետ Նաու-
մենկոյի) և վանքի ուսերեն նկարագրությունը
(հեղ. Բերժե), Բրոսեն այս բոլոր նյութերը
հանձնել է Գիտությունների ակադեմիային՝
առանց հրատարակելու մասնավորում:

9. () : a ԾԱՌԱՅԱՐԿՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ.

Հայերեն Աստվածաշնչի մասին

Անտիպ, 7 էջ, 1878 թ.—LB 266

Մանոր.— Տեղեկություն է 1666—1862 թթ.
լույս տեսած հայերեն Աստվածաշնչի 8 հրատա-
րակությունների մասին:

50. Variétés arméniennes.

Հայկական և Հայկական ծածկագրության մա-
սին և մեկ տախտակ ծածկագիր ու վիճակա-
արձանագրություն]

Bull. de l'Acad., հատ. Է, 1864, սյուն. 90
—99 Mél. as., հատ. Ի, 1868, էջ 65—77,
Լեռնաձորի, էջ 65—77. LB 222

Մանոր.— Այս ուսումնասիրությունը անա-
վարտ է, գրված է միայն առաջին մասը. Բրո-
սեն գրանում պետք է քննարկեր հայկական ծա-
կագրությունը, մի քանի արձանագրություններ
և Խ. Պատկանյանի ու Լանգլուայի երկու աշ-
խատությունը. ըստ այսմ հոդվածի առաջին մա-
սում խոսվում է հայկական ծածկագրության
մասին, Բրոսեն հիշատակում է վրացական ծա-
կագրության 19 նմուշ, որ քաղել է Փարիզի ազ-
գային գրադարանի վրացերեն մի ձեռագրից.
այնուհետև տալիս է հայկական ծածկագրու-
թյան նմուշներ, այս առթիվ մեկնաբանելով հա-
յերեն ափսոսարանի երեք հատված, որոնք գրված
են ծածկագրերով (1060 թ.) և վերծանված
Պատկանյանի կողմից: Հոդվածի վերջում տրված
են հայերեն այն արձանագրությունները, որ
Բրոսեն պետք է ուսումնասիրեր հոդվածի երկ-
րորդ մասում. դրանք են՝ 1. երկու արձանա-
գրություն Վարագա վանքից՝ Պետրոս Ա կաթո-
ղիկոսի տապանագիրը (մահ. 1022 թ.) և Վաս-
պուրականի Սենեքերիմ թագավորի (մահ.
1029 թ.) տապանագիրը. սրանք Լանգլուայն է
ուղարկել Բրոսենին 1862 թ. հոկ. 1-ին: 2. Հայե-
րեն համարվող մի արձանագրություն, որ հայտ-
նաբերվել է Սինա լեռան մի քարանձավում Եո-
հանի մզկիթի ափերակների տակից [արձա-
նագրությունը հավանաբար եթովպերեն է— Մ.
Մ.]: 3. Կիպրոսի հայկական մի եկեղեցու պա-
տերից արտագրված մի արձանագրություն
(1271 թ.), որ հրատարակվել է 1862 թ. «Փա-
րիզ» հայերեն հանդեսի 76-րդ համարում:

Հ Ա Դ Ե Ս ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

51. Rapport sur un voyage archéologique
dans la Géorgie et dans l'Arménie. exécuté
en 1847—1848 par M. Brosset.

Գիտական հաշվետվություն 1847—1848 թթ.
Վրաստան և Հայաստան կատարած ճանապար-
հորդության մասին, կցված է 45 նկարից բաղ-
կացած ասույս. Պետերբուրգ, 1851 — LB 145:

Մանոր.— 12 գեղույցներից Հայաստանին վե-
րաբերում է միայն 3-րդը, էջ 1152, 1849 թ.,
որը բաղկացած է երկու մասից. 1. Ուսումնա-

սիրություններ էջմիածնի գրադարանի և հայկական հնությունների մասին, էջ 1—120.
2. հանդիպելի արշավը Անի 1848 թ. էջ 121—152:

52. Monuments d'architecture en Géorgie et en Arménie, par D. Grégoire, professeur de l'Académie Impériale des Beaux-Arts.

Վրաստանի և Հայաստանի ճարտարապետական հուշարձաններ, հեղինակ՝ Դ. Գրիմ, Կայսերական գեղագիտական ակադեմիայի պրոֆեսոր. Պետերբուրգ, 1864, մեծ քառածալ, 14 էջ և 48 նկար — LB 271:

Մանր.— «Հայաստան» բաժնում տրված են Սանահինի, Հաղբատի, Ուղունլարի, Անիի կաթողիկե եկեղեցու, Անիի սուրբ Գրիգոր եկեղեցու, Հոփսիմեի և էջմիածնի մայր տաճարի նկարները, որոնց կցված պատմական բացատրությունների հեղինակը Բրոսեն է:

53. Notice sur les matériaux et inscriptions recueillis par M. Frédéric Dubois de Monpéroux, durant son voyage en Géorgie et en Arménie, en 1831 et 1832.

Մանրություն այն նյութերի և արձանագրությունների մասին, որ Ֆրեդերիկ Դյուբուսը քաղել է 1831 և 1832 թթ. Վրաստան և Հայաստան կատարած ճանապարհորդության ժամանակ:

Journ. as., 1836, նոյ. 3e serie, հատ. Բ, էջ 493.—LB 53

Մանր.— 1836 թ. Բրոսեն 27 էջում նկարագրել էր Ֆ. Դյուբուսի քաղած հայերեն արձանագրությունները, սակայն դրանք մնացել են անտիպ: Հայկական Ակոռի գյուղի արձանագրությունները Բրոսեն հրատարակել է մեր այս ցուցակի № 55-ում նշված գործում, իսկ հայերեն մյուս արձանագրությունները լույս տեսան նրա ղանաղան աշխատությունների մեջ «Վրաստանի պատմություն, Սյունիքի պատմություն և այլն»:

54. Inscriptions tumulaires géorgiennes de Moscou et Saint-Petersbourg, expliquées par M. Brosset.

Պետերբուրգի և Մոսկվայի վրացերեն տապանագրեր:

Mém. de l'Acad., VIe série, section politique, հատ. Դ, 1840, էջ 461—521: Առանձնատիպ, քառածալ, 61 էջ—LB 82

Մանր.— Ժողովածուի 5-րդ հատվածը վերնագրված է «Պրեսնենսկայայի հայկական գերեզմանոցը» (նշված տեղում, էջ 497):

55. Notice sur le village arménien d'Acorhi et sur le couvent de St. Jacques.

Տեղեկություն հայկական Ակոռի գյուղի և սուրբ Հակոբ վանքի մասին:

Bull. sc., հատ. Բ, 1841, սյուն. 41—48: Առանձնատիպ, 11 էջ.—LB 88

Մանր.— Հողվածում հավաքված են զանազան տեղեկություններ Ակոռի գյուղի և սուրբ Հակոբ վանքի մասին, տրված են նաև գյուղի եկեղեցու և նշված վանքի հայերեն արձանագրությունները, որ քաղել է արևելագետ Ֆրեդերիկ Դյուբուսը և Բրոսեն հաղորդել 1836 թ. Տե'ս մեր ցուցակի № 53-ը:

56. Notice historique sur les couvents arméniens de Haghbat et de Sanahin.

Պատմական տեղեկություն Հաղբատ և Սանահին հայկական վանքերի մասին

Bull. sc., հատ. Ժ, 1842, սյուն. 303—336.—LB 99

57. Rapport sur la lettre de M. Abich, sur les ruines d'Ani.

Կարծիք Աբիխի՝ Անիի ավերակներին վերաբերող նամակի մասին:

Bull. hist.-phil., հատ. Բ, 1845, էջ 373—376.—LB 111

Մանր.— Աբիխի նամակը լույս է տեսել «Անիի ավերակները» վերնագրով:

Bull. hist.—phil. 1845, հատ. Բ, սյուն. 369—372:

58. Notice sur le couvent arménien Ké-tcharhous, a Daratchitchag.

Տեղեկություն Կեչառիսի հայկական վանքի մասին (Մաղկածորում)

Bull. hist.-phil., 1853, հատ. Ժ, սյուն. 341—352=Mél. as., 1856, հատ. Բ, էջ 133—149, Առանձնատիպ, էջ 133—149.—LB 162

59. Les ruines d'Ani, capitale de l'Arménie sous les rois Bagradites, aux Xe et XIe siècles, histoire et description. Ire partie: Description, avec un atlas de 24 planches lith. IIe partie: Histoire, avec un atlas de 21 pl. lith.

Ժ և ԺԱ դարերում Բագրատունի թագավորների ժամանակ Հայաստանի մայրաքաղաք Անիի ավերակները, պատմություն և նկարագրություն. մասն Ա, նկարագրություն և 24 տախտակ. մասն Բ, պատմություն և 21 տախտակ. Պետերբուրգ, 1861, քառածալ, ԺԶ—93—176 էջ.—LB 202:

60. Sur les couvents arméniens d'Haghbat et de Sanahin.

Հաղբատ և Սանահին հայկական վանքերի մասին:

Bull. de l'Acad., հատ. Կ, սյուն. 215—231=Mél. as., հատ. Դ, էջ 605—628: Առանձնատիպ, էջ 605—628.—LB 211

Մանր.— Հողվածում խոսվում է սասունցի Քուրդ էմիրի և Սաղուն աթաբեկի մասին, որոնք

հիշատակված են Սանահինի արձանագրություններում:

61. Description des monastères arméniens d'Haghbat et de Sanahin, par Jean de Crlmée, avec notes et Appendice.

Հովհաննես Ղրիմեցու Հաղբատ և Սանահին վանքերի նկարագրությունը, ծանոթագրություններ և Հավելված

Mém., VIIe série, VI, № 6, 1863, առանձնատիպ, 94 էջ.—LB 214

62. Explication de diverses inscriptions géorgiennes, arméniennes et grecques. Avec 11 planches lith.

Վրացերեն, հայերեն և հունարեն զանազան արձանագրությունների մեկնաբանություն, 11 տախտակ:

Mém., VIIe série, section hist.-phil., 1840, հատ. Դ, էջ 315—446, Առանձնատիպ, 132 էջ —LB 74

Ծանոթ.— էջ 352-ում և 69-րդ ծանոթագրության մեջ ասված է, որ բարոն Շիլլինգ ղը Կանսդադտը Բրոսեին հանձնել է հայերեն արձանագրությունների մի տետր, 37 էջ, որն այժմ պահպանվում է Բրոսեի արխիվում՝ լենինգրադում: Հակառակ հոդվածի վերնագրի մեջ հիշատակված «հայերեն» բառի, դրանում Բրոսեն չի խոսում հայերեն արձանագրությունների մասին: Դրանք սլետք է լինեն Ֆրեդերիկ Դյուրուայի հավաքած հայերեն արձանագրությունները:

63. Notice sur les inscriptions arméniennes de Bolghari. Avec 1 planche lith.

Բուլղարիայի հայերեն արձանագրությունների մասին, մեկ տախտակ:

Bull. sc., 1838, հատ. Գ, սյուն. 18—21, Առանձնատիպ, 4 էջ.—LB 60

Ծանոթ.— Ժ. Սեն-Մարտենը նույնպես փորձել է վերծանել այս արձանագրությունները:

N. Journ. as., 1831. դեկ., հատ. Ե, էջ 503—506:

64. Notes sur quelques monnaies géorgiennes du Musée asiatique et sur une inscription tibétaine d'Etchmiadzin.

Ծանոթություններ Ասիական թանգարանի վրացական մի քանի դրամների և էջմիածնի տիրեթերեն մի արձանագրության մասին:

Bull. sc., 1837, հատ. Բ, սյուն. 381—384.—LB 58

Ծանոթ.— Սյուն. 383—384-ում զետեղված է էջմիածնի զանգի տիրեթերեն արձանագրության վերծանումը ակադեմիկոս Շմիդտի կողմից: Այս մեկնաբանությունը տարբերվում է Բրոսեի մեկնաբանությունից, որ լույս է տեսել նրա

14 Հանդես, № 1

„Sur l'emploi des chiffres arabes dans une Inscription géorgienne du XIe s.“

[ԺԱ դարի վրացերեն մի արձանագրության մեջ արաբական թվանշանների կիրառության մասին] հոդվածում, «Ժուռնալ ազիատիկ», մայիս, 1837, 3-րդ սերիա, հատ. Գ, էջ 465, ծանոթ. 1:

65. Monographie géorgienne de Moscou.

Մենագրական ուսումնասիրություն Մոսկվայի վրացիների մասին

Bull. sc., հատ. Դ, 1838, սյուն. 279—302, 328—336, Առանձնատիպ, էջ 1—45:

Ծանոթ.— Հոդվածը 1838 թ. Մոսկվա կատարած գիտական գործուղման հաշվետվությունն է: Սյուն. 286—288-ում խոսվում է Մոսկվայում և Պետերբուրգում գտնվող հայկական գերեզմանների, իսկ 288-ում հայկական տապանագրերի մասին:— LB 71:

66. Разбор Ангийских надписей.

Անիի արձանագրությունների վերծանում

Кавказ, 1852, Nos 18—21.—LB 154

Ծանոթ.— Արձանագրությունները, թվով 42, Բրոսեին ուղարկել է Կեստենբերգ, որ դրանք Անիում արտագրել է 1850 թ.:

67. a) Notice sur la plus ancienne inscription arménienne connue, a Sourb-Ohanes, sur le Mourad-tchaï.

Տեղեկություն Մուրադ-չայի ափին կառուցված Սուրբ Օհանեսի եկեղեցու հայերեն հայտնի հնագույն արձանագրության մասին:

Bull. hist.-phil. հատ. ԺԴ, 1857, սյուն. 118—125 —Mél. as., հատ. Գ, 1859, էջ 1—11. Առանձնատիպ, 11 էջ:

b) Appendice հավելված՝ 1 տախտակ

Bull. hist.-phil. հատ. ԺԴ, սյուն. 168 —Mél. as., հատ. Գ, էջ 47 —LB 173

Ծանոթ.— Արձանագրությունը գտնվելիս է եղել Դիադինից 15 վերստ հեռու Մուրադ-չայի ձախ ափին կառուցված Սուրբ Օհանեսի վանքի պատերին: 1855 թ. այն արտագրել է Բարթոլոմեին և հանձնել Բրոսեին: Վերջինս այն համարում է է դարից: Այս մասին տես նաև Lettres numismatiques et archéologiques relatives a la Transcaucasie, par le général J. Bartholomei, St. Pétersbourg, 1859, p. 85—86.

68. De quelques Inscriptions arméniennes remarquables du point de vue chronologique. Avec une pl. lith.

Ժամանակագրական տեսակետից կարևոր հայերեն մի քանի արձանագրությունների մասին, մեկ տախտակ:

Bull. de l'Acad., հատ. II, 1860, սյուն. 399—413—Mél. as., հատ. Գ, էջ 735—756, Առանձնատիպ, էջ 735—756.—LB 192

Մանր.— Խոսքը Անիի շորս արձանագրության մասին է, տրված են արձանագրությունները:

69. Об армянских надписях в Болгарах.

Բուլղարիայի հայերեն արձանագրությունների մասին, 2 տախտակ

1. Изв. II. Археол. Общ., т. II, вып. 3, 1861, սյուն. 181—184:

2. Изв. Вост. Отд. II. Археол. Общ., ч. I, вып. 5, էջ 145—150, 1860 (Изв.-ի 4-րդ հատորին կցված են վիմագիր արձանագրությունների երեք տախտակ): Առանձնատիպ, էջ 1—6.—LB 193

Մանր.— Քննվում են հայերեն երկու արձանագրություն, ԺԴ ու:

70. Описание старинной сабли с армянскою надписю. Со снимком.

Հայերեն արձանագրությամբ մի հին թրի նկարագրություն:

Изв. II. Археол. Общ., 1861, հատ. Գ, սյուն. 513—520.—LB 206

Մանր.— Թուրք պատկանել է Բվանե Արղության Երկայնարազուկի փեսա Գեորգ էրիստովին: Հոգվածը գրված է Ք. Պատկանյանի օգնությամբ: Դիտողություններ ընդհանրապես հայերեն արձանագրությամբ զենքերի մասին: Հակառակ արձանագրությանը, որն իբր V դարից է, թուրն ավելի ուշ շրջանի գործ է:

71. Замечания М. II. Броссе о сабли Лева VI-го, царя кликинского-армянского.

Բրոսսի դիտողությունները կիլիկյան հայ թագավոր Լևոն Զ-ի թրի մասին:

Изв. II. Археол. Общ., հատ. Գ, 1862, սյուն. 479—481.—LB 206

Մանր.— Թուրք պատկանել է Բեդան բեյին (Կ. Պոլիս), արձանագրությունը լուսանկարել է ֆրանսիացի արևելագետ Ժիլը (Gille): Ժիլի և Լանգլուայի կարծիքները արձանագրության և թրի մասին, որն իրոք Լևոն Զ-ի թուրն է եղել: Տեղեկություններ այս թագավորի մասին: Հոգվածի վերջում նկարագրված են հայերեն արձանագրությամբ երեք թուր, որոնք այն ժամանակ պահվում էին Ցարսկոյե Սելոյի զինանոցում:

72. Notice sur deux inscriptions cunéiformes, découvertes par M. Kasner dans l'Arménie russe. Rapport de M. Brosset et Kunik (suivi d'un mémoire de M. Lerch).

Ռուսական Հայաստանում Կեստների հայտնաբերած սեպագիր երկու արձանագրությունների մասին: Բրոսսի և Կունիկի հաղորդումը, որին կցված են Մ. Լերիի տեղեկությունները:

1. Bull. de l'Acad., հատ. II, 1863, սյուն. 428—433—Mél. as., հատ. Դ, 1863, էջ 671—680. 2) Ռուսերեն թարգմանություն՝ О двух клинообразных надписях, открытых Кэстнером в российской Армении [с приложением Записки г. Лерха]

Մ. Կ. Зап. Имп. АН, հատ. Բ, 1862, էջ 136—142—LB 213

Մանր.— Խոսքը Լենինականից 8 մղոն դեպի Արփաշայի ակունքները Ղալնջա գյուղում հայտնաբերված սեպագիր արձանագրությունների մասին է:

73. Rapports sur diverses inscriptions (alphabétiques et cunéiformes) recueillies par M. Jules Kasner et Ad. Bergé. Avec 1 pl.

Հաղորդումներ Ժյուլ Կեստների և Ադ. Բերգեի հավաքած (տառագիր և սեպագիր) զանազան արձանագրությունների մասին, մեկ տախտակ:

Bull. de l'Acad., հատ. Բ, 1864, սյուն. 275—281—Mél. as., հատ. II, 1868, էջ 113—118: Առանձնատիպ, էջ 113—118.—LB 225

Մանր.— Բացի Արմավիրի սեպագիր արձանագրություններից՝ մյուսները հայերեն արձանագրություններ են, որ Կեստները արտագրել է 1862 թ. Արագածի շրջակայքից և երեք արձանագրություն Անիից:

74. Notice d'un manuscrit arménien offert à l'Académie par S. E. le Baron de Hahn, sénateur.

Մանթոթություն հայերեն մի ձեռագրի մասին, որ Ակադեմիային է նվիրել սենատոր Բարոն Հանը:

1) Bull. sc., հատ. II, 1839, սյուն. 117—127: Առանձնատիպ, 15 էջ

2) Das Asiat. Mus., էջ 362—375.—LB 76

Մանր.— Ձեռագիրը Միքայել Ասորու (ԺԳ դ.) Տիեզերական պատմության հայերեն թարգմանությունն է, թարգմ.՝ Վարդան, 1248 թ.

75. Monographie des monnaies arméniennes.

Հայկական դրամներ, երկու տախտակ

Bull. sc., հատ. Զ, 1839, սյուն. 33—64: Առանձնատիպ, քառածալ, 44 էջ.—LB 80

Մանր.— Միայն սյուն. 41—64-ն են հայկական դրամների մասին:

76. Collection numismatique orientale de l'Ermitage Impérial 1852—1879.

Կայսերական էրմիտաժի արևելյան դրամների հավաքածու:

Bull. de l'Acad., հատ. II, սյուն. 391—409—Mél. as., հատ. I, էջ 641—665: Առանձնատիպ, էջ 641—665.—LB 132

77. Trois épitaphes arméniennes, dans le Mazandéran.

Հայերեն երեք տապանագիր Մաղանդերանում
Bull. de l'Acad., հատ. ԻԱ, 1876, սյուն. 137—140—Mél. as., հատ. Է, 1876, էջ 512—517.—LB 257

Մանր.— Խոսքը «Գրիգորյանց» ազգանունով մի ընտանիքի երեք անդամների տապանագրերի մասին է. այս ընտանիքը Շահ-Արասի ժամանակ տեղահանվել է Մաղանդարան: Տապանագրերը արտադրել և Ակադեմիային է ուղարկել ռուսական չլուսատու Բակուլինը 1875 թ. Տապանագրերը մեջ են բերված և բացատրված:

78. Itinéraire du très révérend frere Augustin Badjésti, évêque arménien de Nakhitchévan, de l'ordre des Frères-Prêcheurs, a travers l'Europe... Traduit par M. Brosset jeune.

Քարոզիչ եղբայրների միաբանության անդամ, Նախիջևանի հայ կաթողիկոս գերապատիվ եղբայր Օգոստինոս Բաջեցու ուղևորությունը եվրոպա... Թարգմանեց Մ. Բրոսե:

Journ. as., 3e série, հատ. Գ, 1837, էջ 209—245 և 401—421.—LB 54

Մանր.— «Աւգոստինոս Բաջեցույ ճանապարհորդութիւն յԵվրոպա» գրվածքի ֆրանսերեն թարգմանությունն է. հայերեն բնագիրը տե՛ս Ք. Պատկանյանի «Նշխարք հայ մատենագրութեան» գրքում, Պետերբուրգ, 1884, էջ 6—23: Թարգմանությանը կցված է նաև ֆրա Անթոնիո Նազարուսի գրվածքը, որ Բրոսեն նույնպես թարգմանել է ֆրանսերեն: Թարգմանությունը կատարված է Փարիզի ազգային գրադարանի № 31 հայերեն ձեռագրից, էջ 131—154: Բուն թարգմանությանը նախորդող էջերում Բրոսեն նկարագրում է նշված հայերեն ձեռագիրը և Հայաստանի վիճակը XVII դարում: Տե՛ս Բանասեր, 1899, գիրք Գ, էջ 219—222, «Հայաստանի վիճակը Ժէ գարուն մեջ»:

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

79. Notice historique sur A[ntoine]—J[ean] Saint-Martin, membre de l'Institut...

Կենսագրական տեղեկություններ Անտուան-Ժան Սեն-Մարտենի մասին

Lebeau, Histoire du Bas-Empire, հատ. ԺԳ, 1832, էջ 11—1Բ.—LB 23

Մանր.— Ա.-Ժ. Սեն-Մարտենը արևելադետ-հայադետ է:

80. Histoire diplomatique du patriarche arménien de Constantinople, Avédik.

Կոստանդնուպոլսի Ավետիք պատրիարքի դիվանագիտական գործունեության պատմությունը

Bull. sc., 1838, հատ. Դ, սյուն. 87—96: Առանձնատիպ, 13 էջ:—LB 68

Մանր.— Այս հոդվածը կարելի է համարել առաջաբանը մի մեծ աշխատության, որ Բրո-

սեն ուղում էր հրատարակել Ավետիք պատրիարքի մասին, որը կաթողիկոսական զահ բարձրացավ 1704 թ. և ֆրանսիական բանտերում երկար ժամանակ մնալուց հետո, 1711 թ. մահացավ Փարիզում: Ինչպես հայտնի է, 1825 թ. ենթադրվեց, որ նա Հուդովիկոս ԺԴ-ի ժամանակաշրջանի «երկաթե դիմակով մարդն» է: Բրոսեն իր աշխատության նյութերը քաղել էր ֆրանսիական արտաքին գործերի մինիստրության արխիվում: Սակայն ֆրանսիական կառավարությունը նրան չթույլատրեց հրատարակել այդ արխիվային նյութերը: Նա դրանք երկու հոդվածում հրատարակեց 35 տարի հետո, 1874 թ., երբ մինչ այդ 1870 թ. Մարիուս Տոպենը (Marius Taupin) վերահրատարակել էր իր աշխատությունը «երկաթե դիմակի» մասին, օգտագործելով այն նույն նյութերը, որոնց ժամանակին ծանոթացել էր Բրոսեն:

81. Le prétendu Masque de fer arménien ou Autobiographie d'Avédik, patriarche de Constantinople, avec pièces justificatives officielles.

Կարծեցյալ երկաթե դիմակը կամ Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Ավետիքի ինքնակենսագրությունը, ապացուցող վավերագրերով

Առաջին հոդված. Ներածություն և երկաթե դիմակի խնդրի ընդհանուր տեսություն

Bull. de l'Acad., հատ. ԺԹ, 1874, սյուն. 186—197—Mél. as., հատ. Է, 1876, էջ 1—18: Առանձնատիպ, էջ 1—18

Երկրորդ հոդված. Le prétendu Masque de fer arménien, ou Autobiographie du vartabied Avédik, de Thokhath, déposé du patriarcat de Constantinople et de l'emploi de supérieur de Jérusalem.

Կարծեցյալ հայ երկաթե դիմակը կամ ինքնակենսագրություն թոխաթեցի Ավետիք վարդապետի, որ հեռացվեց Կոստանդնուպոլսի պատրիարքական աթոռից և ծրուսաղեմի առաջնորդությունից. 1710 թ. նրա իսկ գրած հիշատակարանից թարգմանեց Մ. Բրոսե, ապացուցող վավերագրերով:

Bull. de l'Acad., հատ. Ի, 1875, սյուն. 1—100—Mél. as., հատ. Է, 1876, էջ 179—322: Առանձնատիպ, էջ 179—322.—LB 251

Հանդեսների անունների
համառոտագրություններ

Bull. sc.—Bulletin scientifique de l'Académie Impériale de Saint-Petersbourg.

Bull. hist.-phil. Bulletin historico-philologique...

Ж. М. Н. Пр. = Журнал министерства народного Просвещения СПб.

Mél. as. = Mélanges asiatiques, tirés du Bulletin historico-philologique et du Bulletin de l'Académie, T. I—VIII.

СПб. вед. = Санкт-Петербургские Ведомости.

Bull. de l'Acad. = Bulletin de l'Académie...

Mém. = Mémoires de l'Académie Impériale des sciences, de Saint-Petersbourg.

Изв. И. Археолог. Общ. = Известия Императорского Археологического Общества.

Изв. Вост. Отд. И. Археолог. Общ. = Известия Восточного Отделения Императорского Археологического Общества.

Journ. as. = Journal asiatique.

Journ. de SPb. = Journal de Saint-Petersbourg.

Das. Astat. Mus. = Das Asiatische Museum der Kaiserlichen Akademie des Wissenschaften zu St.-Petersburg.

N. Journ. as. = Nouveau Journal Asiatique.

Մ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ

ՆՈՐԸ ԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆՈՒՄ

Տարեց-տարի ընդարձակվում են Գրականության և արվեստի թանգարանի կապերը աշխարհի բոլոր հայաբնակ կենտրոնների հետ, հարբատանում են նրա արխիվային ֆոնդերը, գրադարանը, լայնանում սպասարկման շրջանակները։ Այժմ թանգարանը դարձել է հանրապետության հայագիտական նշանավոր օջախներից մեկը, իսկ վերջին հարյուրամյակի մշակութային կյանքին վերաբերող վավերագրերի ընդգրկման առանկա՜նք՝ առաջինը։

Միայն վերջին երկու տարվա ընթացքում Սովետական Միության տարբեր վայրերից և սփյուռքահայ կենտրոններից ձեռք են բերվել հայ գրողների, երաժշտագետների, թատերական գործիչների կյանքին ու գործունեությանը վերաբերող մոտ 20000 վավերագրեր՝ գրական-գեղարվեստական երկերի ինքնագրեր, նամակներ, զեղանկարչական ու քանդակագործական հազվագյուտ նմուշներ, լուսանկարներ։

Գրողներ Մովսես Աբաղու, Կոստանդին Մելիք-Շահնազարյանի, բանասերներ Կարապետ և Հովսեփ Կուսիկյանների (Մոսկվա) ժառանգները սիրահոծաբ թանգարանին հանձնեցին նրանց հարուստ արխիվները, որոնք հսկայական նյութ են պարունակում վերջին 50—60 տարիների հայ հասարակական ու մշակութային կյանքի մասին։

Թատերական բաժնում ստացվել են ռեժիսյոր Արմեն Գուլակյանի արխիվը, փաստաթղթեր ժողովրդական արտիստ Հրաչյա Ներսիսյանի մասին։ Մեծապես հարստացել են երաժշտական բաժնի նյութերը։ Երաժշտագետներ Քրիստափոր Քուշնարյանի (Լենինգրադ), Ս. Եսթիրյանի, Կ. Սարաջևի, Եսրա. Տալյանի արխիվները, կոմպոզիտոր Ալան Հովհաննեսի (ԱՄՆ), չութակահար Գր. Քրաբյանի, ուղահար Սարգսի (Ատամբուլ) գործունեությանը վերաբերող նյութերը։

Վավերագրերը բնութագրում են հայ արվեստագետների ստեղծագործական կապերը ԱՄՆ և արտասահմանյան երկրների գործիչների հետ։

Համալրվել են առաջներում ստեղծված մի շարք ֆոնդեր. ձեռք են բերված Հովհ. Քումանյանի, Ավ. Իսահակյանի, Գ. Վարուժանի, Ռ. Զարգարյանի, Ռ. Սևակի, Վրթանես Փափազյանի, Ս. Զարինցի մի շարք երկերի ինքնագրեր, գրականագետներ Հ. Սուրխաթյանի, Յ. Խանզադյանի ձեռագրերը, այդ թվում վերջինիս «Հայ գրականության պատմություն» աշխատության ինքնագիրը և այլն։

Թանգարանը սերտ կապերի մեջ է եղել սփյուռքահայ առաջադիմական կազմակերպությունների ու գործիչների հետ։ Արտասահմանից ստացված նյութերի մեջ ամենից առաջ պետք է նշել Անդրանիկ Անդրեասյանի շանքերով ԱՄՆ-ից ուղարկված գրող-հրապարակախոս Հովհաննես Ավագյանի և նրա կողմից խմբագրված «Հայաստանի կոշիկ» հանգեսի արխիվները, ինչպես և բանաստեղծ Հակոբ Գույումճյանի ստացած նամակների հավաքածուն։ Դրանք արժեքավոր վավերագրական նյութեր են պարունակում վերջին հիսնամյակի ամերիկահայ և ընդհանրապես սփյուռքահայ հասարակական ու մշակութային կյանքի մասին։ Տիկին Պարսամյանը (Ֆրանսիա) թանգարան է ուղարկել զարապետների գրական-մշակութային գործիչներ Մերուժան և Մկրտիչ Պարսամյանների արխիվների մի մասը՝ XI—XX դարերի արևմտահայ գրողների, հրապարակախոսների ավելի քան հարյուր հազվագյուտ լուսանկար, նրանցից մի քանիսի հետ ունեցած նամակագրությունը, առանձին ձեռագիր աշխատություններ։ Փարիզահայ մշակութային միության շանքերով թանգարան բերվեցին բժիշկ